

کتابیدار، کتاب‌شناس، محقق و فهرست‌نگار معاصر، محمد تقی دانش‌پژوه در ۱۳۹۰ (۱۲۷۵) نوسنده، موسیقیدان، مترجم، مصحح، کتابدار، خاورشناس، فهرست‌نگار و نسخه‌پژوه ایرانی و عضو هیوسته فرهنگستان زبان و ادب فارسی، اسناد‌دانشگاه تهران و پدر علم نسخه‌شناسی بود. حاصل زندگی علمی او بیش از ۶۰ کتاب و ۴۰ مقاله است. وی بنیانگذار نشریات فرهنگ ایران زمین و نیز نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران بود.

دانش‌پژوه، پدر نسخه‌شناسی

»»»»»

دانش‌پژوه (۳۰ فروردین ۱۲۹۰، آذر ۱۳۷۵) نویسنده، موسیقیدان، مترجم، مصحح، کتابدار، خاورشناس، فهرست‌نگار و نسخه‌پژوه ایرانی و عضو هیوسته فرهنگستان زبان و ادب فارسی، اسناد‌دانشگاه تهران و پدر علم نسخه‌شناسی بود. حاصل زندگی علمی او بیش از ۶۰ کتاب و ۴۰ مقاله است. وی بنیانگذار نشریات فرهنگ ایران زمین و نیز نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران بود.

نسخه‌های خطی را نیز منتشر کرد که انتشار آن تا دفتر دروازه‌م در ۱۳۶۲ ادامه یافت. بخش عمدهٔ مطالب این نشر، به، فهرس وی از مجموعه‌های خطی کتابخانه‌های مختلف است.دانش‌پژوه به تصحیح و نشر متون پیشینیان نیز اهتمام داشت. او بیش از پنجاه اثر در موضوعاتی چون فلسفه، منطق، کلام، تصوف و ریاضی تصحیح کرد.

ترجمهٔ فارسی **مفصودالعلی تبری** از «نزه‌الارواح» شهروزری (قرن هفتم) در زمرهٔ این آثار است که آن را با همکاری **محمدسور مولایی** به چاپ رسانده است (تهران ۱۳۶۵). او بر این اثر بناگذاری اش مشروح در ۲۳۳ صفحه، دربارهٔ تاریخ نگاری فلسفه نگاشت. همچنین در دیباچهٔ مفصل خود بر کتاب «النجاه من الغرق فی بحر الضلالت» ابن سینا (۱۳۶۴)، به معرفی آثار و آرای **ارسطو** و ابن سینا پرداخته‌از و پیوند نجاه با نگارش‌های دیگر ابن سینا، نسخه‌های آن در کتابخانه‌های جهان و نیز از شارحان (کارش نگاران) نجاه یادکرد.به قولی، این‌جای بهترین چاپ انتقادی نجاه است. برجسته‌ترین تصحیح دانش‌پژوه در حوزهٔ منطق مجموعهٔ سه جلدی «المنطقیات فارابی»، مشتمل بر اثا او در منطق و شروح آن، است. دانش‌پژوه در دیباچهٔ خود بر مجلد دوم این اثر، بحثی مستوف را باب سرگذشت منطق ارسطویی و نقش ترجمه‌های مناجیحی سر یانی در گسترش نوشته‌های ارسطو در منطق دارد. البته در برخی تصحیح‌های او کاستی‌ها یی دیده می‌شود؛ برای نمونه تصحیح «تاریخ الوزرا» (تألیف در ۵۸۴)، فاقد ترجمه و توضیح ابیات و عبارات عربی متن و فهرست مصطلحات فنی و توضیح اصطلاحات دشوار دیوانی است. همچنین کار وی در تصحیح «زبدۀ التواریخ» در تاریخ اسماعیلیه و خلفای فاطمی و زاریان، اثر عبدالله بن علی کاشانی، و خالی از اشکال نیست.

فهرست نگاری نسخ خطی

دانش‌پژوه در فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی نیز آوازه‌ای بلند دارد. او در تدوین این فهرست‌ها از میان پیشکسوتان، بیش از همه، از روش ابن یوسف حدائق تأثیر پذیرفت. ابن یوسف پیشتر فهرستی از کتاب‌های کتابخانهٔ مدرسه عالی سیهسالار و مجلس شورای ملی را تدوین کرده بود. به گفتهٔ دانش‌پژوه، او نخستین کسی بود که فهرست‌نویسی تحلیلی را در ایران باب کرد. تلاش دانش‌پژوه در زمینهٔ فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی پرثمر بود. عمده‌ترین کار او بر این زمینه، «فهرست مفصل نسخه‌های خطی کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران» است. هفت مجلد نخست این مجموعه کلاً به نسخه‌های اهدایی **سیدمحمد مشکوه**(مکات) به کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران در ۱۳۲۸ اختصاص دارد که هسهٔ اولیهٔ مجموعهٔ این کتابخانه محسوب می‌شود و هر جز دو مجلد اول، جملگی به اهتمام دانش‌پژوه و با عنوان «فهرست کتابخانهٔ اهدائی آقای سیدمحمد مشکوه به کتابخانهٔ دانشگاه تهران» تألیف و انتشار یافته است (۱۳۳۲، ۱۳۳۸).

شناخته‌های فهرست‌وید این هفت مجلد به تفکیک موضوع و به ترتیب الفبای عنوان اثر ترتیب یافته است. در هر شناسه، نخست به کتاب‌شناسی اثر و ارائهٔ توضیحاتی دربارهٔ مؤلف،

نسخه‌های خطی را نیز منتشر کرد که انتشار آن تا دفتر دروازه‌م در ۱۳۶۲ ادامه یافت. بخش عمدهٔ مطالب این نشر، به، فهرس وی از مجموعه‌های خطی کتابخانه‌های مختلف است.دانش‌پژوه به تصحیح و نشر متون پیشینیان نیز اهتمام داشت. او بیش از پنجاه اثر در موضوعاتی چون فلسفه، منطق، کلام، تصوف و ریاضی تصحیح کرد.

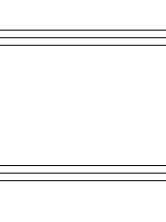

تاریخ تألیف، فصول و ابواب کتاب، موضوع یا موضوعات مطرحه در آن و شرحها و ترجمه‌های اثر، در صورت موجود بودن آنها، پرداخته شده و سپس عباراتی از آغاز و انجام متن آورده شده و سرانجام مطالب مربوط به نسخه‌شناسی اثر، از جمله نوع خط، نام کاتب، تاریخ کتابت، نشانه‌ها، آرایه‌ها و تصویرها، ثملک‌های متعدد، نوع کاغذ و جلد، اندازه، شمارهٔ برگها و تعداد سطرها، ذکر شده است. دانش‌پژوه ذکر آغاز و انجام اثر را بسیار مهم می‌دانست و احتمال می‌داد که این نذیم مینگر این کار باشد. دانش‌پژوه همچنین مجلد هشتم تا نازدهم مجموعهٔ فهرست دانشگاه را با عنوان «فهرست کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران» (۱۳۳۹، ۱۳۴۵) نیز یاد شده است. امروزه مجموعهٔ فهرست‌های او دستمایهٔ پژوهش محققان و خاورشناسان است. ایرج افشار این فهرست‌ها را درعین حدود پنجاه‌هزار نسخهٔ خطی دانسته و بر آن است که دانش‌پژوه در تدوین این مجموعه، از نظر کتی و کیفی، کاری بیش از توان یک فهرست‌نگار انجام داده و بیش از در فهرست‌نوسی، فهرست‌نگاری تحلیلی و تحقیقی انجام داده است.

دانش‌پژوه همچنین تدوین «فهرست میکروفیلم‌های کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران» را برعهده داشت. این فهرست که در سه مجلد در سالهای ۱۳۴۸، ۱۳۵۳، ۱۳۶۳ منتشر شد، مشتمل است بر مشخصات حدود هفت هزار حلقهٔ میکروفیلم از نسخه‌های خطی، فرمان‌ها، قبایله‌ها، نامه‌های تاریخی، عکسها، جراید قدیمی، و کتاب‌های چاپی نادر موجود در کتابخانه‌های ایران و جهان. به علاوه، او در تألیف فهرست نسخه‌های خطی پنجده کتابخانهٔ معتبر دیگر همت گماشت: از جمله کتابخانه‌های دانشکدهٔ حقوق (۱۳۳۹)، ادبیات (۱۳۳۹) و الهیات دانشگاه تهران (راهمکاری **سیدمحمدباقر حجتی**، ۱۳۴۵)، مدرسهٔ عالی سیهسالار (مجلدات ۵۰۳ با همکاری **علی تقی منروی**، ۱۳۴۶، ۱۳۵۶).

مجلس شورای ملی (مجلدات ۱۶۰ با همکاری **ایرج افشار** و دیگران، ۱۳۴۵، ۱۳۴۸)، مجلس سنا (در دو مجلد با همکاری **بهاالدین علمی انواری**، ۱۳۵۵، ۱۳۵۸)، و کتابخانهٔ ملک (سزیدهٔ مجلد با همکاری ایرج افشار و دیگران، ۱۳۵۵، ۱۳۵۸). او در هفت دفتر نخست نشریهٔ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران دربارهٔ نسخه‌های خطی، علاوه بر چاپ گزارش‌های متنوعی دربارهٔ نسخه‌های خطی، فهرست مجموعه‌های خطی بسیاری از کتابخانه‌های مستقر در تهران و شهرستان‌ها و مجموعه‌های خصوصی، فهرست نسخه‌های عربی و فارسی و ترکی موجود در نسخه‌های عراق و عربستان سعودی، و فهرست نسخه‌های اسلامی موجود در شماری از کتابخانه‌های دانشگاه‌ها و مجامع علمی جمهوری‌های اتحاد جماهیر شوروی، اروپا، آمریکا، ترکیه، هند و پاکستان را منتشر کرد. این فهرست‌ها را او در مأموریت‌های علمی خود تدوین کرده بود. دو دفتر پایانی این نشر به نیز به فهرست مفصلی از قریب پنج‌هزار نسخهٔ خطی فارسی، عربی، ترکی و اردو متعلق به کتابخانهٔ دانشگاه کالیفرنیا اختصاص یافته است.

دانش‌پژوه چندین کتاب‌شناسی موضوعی نیز تدوین کرد که برخی از آنها به صورت فهرست مستقل و برخی در قالب مقاله یا مقدمه تصحیح منتشر شده‌اند. یکی از

نسخه‌های خطی را نیز منتشر کرد که انتشار آن تا دفتر دروازه‌م در ۱۳۶۲ ادامه یافت. بخش عمدهٔ مطالب این نشر، به، فهرس وی از مجموعه‌های خطی کتابخانه‌های مختلف است.دانش‌پژوه به تصحیح و نشر متون پیشینیان نیز اهتمام داشت. او بیش از پنجاه اثر در موضوعاتی چون فلسفه، منطق، کلام، تصوف و ریاضی تصحیح کرد.

کتاب‌شناسی‌های موضوعی مستقل او در موسیقی است، با عنوان «مداومت در اصول موسیقی ایران: نمونه‌ای از فهرست آثار دانشمندان ایرانی و اسلامی در غنا و موسیقی» (تهران، ۱۳۵۵)، که در حکم مرجع معتبر و محققانه‌ای در زمینهٔ موسیقی سرزمین‌های اسلامی است. او در این اثر، با ذکر شواهدی همچون وجود اطلاعات موسیقایی فارسی و نام فارسی ابزارهای موسیقی در آثار عربی، ادعا کرده که موسیقی ایرانی در طول چهارده قرن در موسیقی اسلامی حضور داشته است. کتاب‌شناسی موضوعی مستقل دیگر با عنوان «فهرستوارهٔ فقه هزار و چهارصد ساله اسلامی در زبان فارسی» در ۱۳۶۷ش منتشر شد. در هر دو اثر مذکور، از نسخه‌های کتاب‌های معرفی‌شده در کتابخانه‌های جهان نیز یاد شده است. امروزه مجموعهٔ فهرست‌های او دستمایهٔ پژوهش محققان و خاورشناسان است. ایرج افشار این فهرست‌ها را درعین حدود پنجاه‌هزار نسخهٔ خطی دانسته و بر آن است که دانش‌پژوه در تدوین این مجموعه، از نظر کتی و کیفی، کاری بیش از توان یک فهرست‌نگار انجام داده و بیش از در فهرست‌نوسی، فهرست‌نگاری تحلیلی و تحقیقی انجام داده است.

فهرست‌های او از منابع عمدهٔ ترجمهٔ روسی **یوری ابرگل**، کتاب‌شناس روس، از کتاب «ادبیات فارسی: شرح احوال آثار، اثر **چارلز آمیزور استوری** (خاورشناس انگلیسی) بوده است. همچنین **فؤاد سزگین** در تاریخ نگارش‌های عربی از فهرست‌های او بهره بسیار برده است. **عبدالعزیز حائری** مجلدات سوم تا هفتم فهرست دانشگاه تهران را، که دانش‌پژوه به صورت موضوعی تدوین کرده، بسیار دقیق وصف کرده و آنها را به‌رغم برخی اشکالات، و بهترین و عالی‌ترین کار کتاب‌شناسی دانسته است.

نقد

فهرست‌های گوناگون دانش‌پژوه کاستی‌هایی نیز دارد. او در تنظیم آنها روش واحدی پیروی نکرده و باینکه خودش تقسیم علوم را از ارگان کتاب‌شناسی برشمرده و بر این اساس است که در این مهم باید از فلسفه کمک گرفت، در تدوین فهرست هایش به اصل گروه بندی موضوعی چندان پایبند نبود. افزون بر این، برخی از فهرست‌ها هیچ‌چندان نامی ندارند و شماری از فهرست‌ها بر حسب نظم الفبایی عنوان‌ها مرتب شده‌اند. همچنین فقدان نمایهٔ موضوعی در تمامی فهرست‌ها، و نمایه‌ای کلی نام مؤلفان از ایرادهای اساسی فهرست‌های وی به‌شمار می‌رود.
ظاهر دانش‌پژوه فرصت محدود دستیابی به گنجینه‌های میراث مکتوب ایرانی و اسلامی داخل و خارج کشور را غنیمت شمرده و کشف و معرفی‌ها بر چه بیشتر نسخه‌های ناشناخته و پراکنده را به ایجاد انضباط و نظمی منطقی ترجیح داده است. **نجیب‌مایل هروی** وجود برخی بی‌نظمی‌ها در مجموعهٔ فهراس او را ناشی از گستردگی کار وی دانسته و ضرورت اصلاح و سامان‌دهی این فهرست‌ها را پیش از چاپ مجدد آنها، یادآور شده است

*دانشنامه جهان اسلام (با تلخیص)

*چهارشنبه ۲۹ فروردین ۱۳۶۳ * ۱۴۴۵ شوال ۱۴۴۵ * ۱۷۴ آوریل ۲۰۲۴ * سال نودوهمشتم * شماره ۲۸۶۴۶

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline

etelaat.com | etelaatonline